

Píše Štěpán Zbytovský

(E*forum, 24. 10. 2018)

140. výročí narození pražského prozaika, básníka a kritika Paula Adlera (1878–1946) připomíná letos několik počinů, mj. jednosvazkové vydání jeho próz v edici Clause Zittela a Fabiana Maucha pod titulem *Absolute Prosa* (Düsseldorf: C. W. Leske) nebo „1. mezinárodní konference o Paulu Adlerovi“ v Drážďanech 27.–29. září s hlavním titulem „Paul Adler (wieder-)entdecken – Bilanzen und Perspektiven“. Název tohoto setkání naznačuje, jak obtížně lze stále vymanit vnímání Adlera ze schématu objeňovaného zapomenutého autora – v této roli je takřka kanonizován. Jedním z podnětů pro jeho uchopení ne primárně v souřadnicích centra a periferie přitom může být rozsáhlá monografie **Annette Teufelové *Der ‚un-verständliche‘ Prophet. Paul Adler, ein deutsch-jüdischer Dichter*** (Drážďany: Thelem, 2014). Pro úplnost připomeňme, že autorka je také editorkou komentovaného vydání románu *Nämlich* (Drážďany: Thelem, 2017).

Zatímco Max Brod a další současníci zdůrazňovali nepřilíš určitou „profétickou“ náplň Adlerova psaní a kárali „dábelskou“ excesivnost jeho stylu (M. Brod: *Pražský kruh*, Akropolis, 1993, s. 81), který se vymyká popisu, usilují některé novější práce o prosvětlování nábožensko-filozofických intencí Adlerova díla (Jürgen Egyptien), jeho místa v kontextu tzv. židovské renesance (Daniel Hoffmann), německého expresionismu (Heidemarie Oehm) nebo modernistické kritiky jazyka (Erich Kleinschmidt). Annette Teufel na tyto studie navazuje a trefně podotýká, že dosud vždy šlo o pojednání jedné ze tří stěžejních prozaických knih (cyklus povídek *Elohim*, 1914; romány *Nämlich*, 1915, a *Die Zauberflöte*, 1916) a nikoli širších souvislostí Adlerova díla, které mohou jeho poetiku i dílčí aspekty textů osvětlit nově. To je cílem Teufelové – a namnoze se jí to daří přesvědčivě a přínosně. Vychází přitom z důkladné znalosti archivních materiálů a Adlerova díla od juvenilní novoromantické lyriky přes nacházení vlastního stylu v prózách předválečných až po mnohovrstevné kompozice zmíněných tří děl a menší texty předcházející Adlerovu literárnímu odmlčení v roce 1921. Zároveň jejímu výkladu udávají směr jasně zformulované a na Adlerových textech názorně rozvíjené interpretační teze.

Nevyhnutelné je porovnání s první adlerovskou monografií vlámského filosofa a publicisty Ludo Abichta *Paul Adler, ein Dichter aus Prag* (1972). Zatímco Abicht líčí Adlera právě jako „básníka z Prahy“ a v počínu objevení zapomenutého básníka ze ztraceného teritoria německé kultury se soustředí na biografii a bibliografii, sleduje Teufelová především cíl interpretace literárního díla a již v první kapitole o lyrických prvotinách zdůrazňuje Adlerův odstup od dobového pražského literárního provozu, navzdory obdobně novoromantickému ladění jeho rané tvorby. Vzhledem

k prominentnímu postavení Rilka v prostředí generace „Jung-Prag“ lze nicméně těžko odhadovat, že by „pražská literární společnost tohoto nového ‚romantika‘ jistě přijala neméně přátelsky, jako předtím přijala Reného Rilka“ (s. 45) a je otázkou, zda se pozice „básníka z Prahy“ nejeví jako „potenciálně zajištěná pozice“ (tamt.) spíše našemu zpětnému pohledu. Právě „pražskou“ kontextualizaci považuji – ještě před absencí rejstříku – za hlavní slabinu knihy Teufelové. Jsou zde faktické chyby, např. čteme opakovaně o židovského spolku „Barissa“ (s. 109 aj.; místo „Barissia“), významné „letáky“ *Frühling* jsou uvedeny jako *Moderne Flugblätter* (což byl podtitul od třetího čísla), časopis *Wir* se skrývá pod názvem *Deutsche Flugblätter für die Künste* (zkomolenina podtitulu *Deutsche Blätter der Künste*; obojí s. 34). Praha kolem roku 1900 je sice jaksi v souladu s územím bádání, nicméně ploše popsána jako „periferie kulturního života“ (s. 28); bylo by snad vhodné naznačit četná propojení s vídeňskou i berlínskou scénou, vzhledem k nimž by se třeba zmiňovaný odchod lokálního kritika Alfreda Klaara do prominentního berlínského *Vossische Zeitung* nejevil až tak překvapivě. Tvrzení, že „antisemitské útoky přicházely v ‚německé Praze‘“, tj. v prostředí německy mluvících Pražanů, „nanejvýš ze strany českého ‚lidu‘“ (s. 109), uvedené jako argument pro chladnější přijetí politického sionismu pražskými židovskými intelektuály, opomíjí např. výrazné střety v prostředí německých univerzitních spolků či pozdější divoké protesty studentů proti volbě židovského historika Samuela Steinherze rektorem německé univerzity. Gustav Janouch je prezentován jako nezpochybněný zprostředkovatel Kafkových výroků (např. s. 47, 471).

Teufelové nicméně naštěstí nejde o charakterizaci Adlerova „vrcholného“ literárního díla prostřednictvím pražského prostředí. Přesvědčivě ukazuje, že směrodatné inspirační zdroje našel Adler mimo Prahu, v době sedmiletého putování po Evropě (1903–1911) a posléze v Berlíně i umělecké kolonii na drážďanském předměstí Hellerau (žil zde v letech 1911–1921 a 1923–1933). Namnoze přitom opravuje stylizované obrazy ze života básníka – například Abichtovo romantizující líčení alpského putování Adlera s přítelem Jakobem Hegnerem. Zatímco je Adler podnes často zmiňován v kontextu hellerauské kolonie (či dokonce jako spoluzakladatel), Teufelová ukazuje, že důležitější roli pro Adlera hrál vzor Theodora Däublera, vztah k Martinu Buberovi a Berlín (1911–1912), k němuž našel pro expresionistickou generaci typicky ambivalentní vztah (velkoměsto jako životní prostor avantgardy i jako zdroj odcizení člověka) a posléze zde poznal hlavní zastánce své tvorby, Ericha Barona a Carla Einsteina. Do Hellerau Adlera zjevně nevedlo nadšení pro ideové pozadí „zahradního města“, ale nabídka Baronova, aby se v Drážďanech ujal vedení *Neue Blätter* a pracoval na překladech milovaného Paula Claudela. Adler si od toho sliboval etablování v německém literárním provozu i vlastní spisovatelský úspěch. Nic z toho se ostatně nenaplnilo – což Adlera snad tím spíše obrátilo k vlastní tvorbě, od konce roku 1914 definitivně nezávislé na dobových vzorech.

Einsteinova poetika autonomního básnictví Adlerovo myšlení o literatuře výrazně ovlivnila. Einsteinovy poetologické reflexe také pomáhají Teufelové jako stěžejní „tmel“ v samostatné kapitole rekonstruuující Adlerovy „Poetologické pozice“ na základě

jeho recenzí knih Maxe Broda, Georga Munka, Theodora Däublera, Gerharda Hauptmanna a dalších nebo korespondence s Alfredem Paquetem. Pozoruhodně je doplňuje komentář o poetologických implikacích povídky *Das Einhorn*. Dokresluje Adlerovo odmítnutí mimese a psychologismu v literatuře, jeho kritiku zdánlivě autentického zprostředkování autorova prožitku prostřednictvím básně, i jeho důraz na význam tvůrčí myšlenky – logu – stojící v centru a vyzařující z textu. Díky ní se „absolutní próza“ stává silou podněcující čin, přesahující u Adlera dalece revoluční jednání v politickém smyslu. Teufelová ovšem rozvíjí představu takového jaderného „slova“ ve vztahu k celkové koncepci Adlerova díla, jež je dle ní soustředěno kolem jednotného revolučního a mesiánského logu. Interpretovaná tři díla tak otevírají různé perspektivy pohledu na kritickou situaci a možnost změny člověka i světa: Román *Nämlich* představuje antropologii moderního člověka, v níž dichotomie dobra a zla přestává hrát roli resp. vyzývá k překonání. Teprve díky němu může člověk prolomit tragický řetězec událostí, jenž v románu *Die Zauberflöte* charakterizuje celé dějiny lidstva, aby byl opět nastolen mytický stvořitelství pořádek světa, o němž v rozmanitých variacích vyprávějí povídky cyklu *Elohim*.

Tolik ve zkratce Teufelové formulace poetické mytologie Adlerovy. V obšírných výkladech jednotlivých textů přitom nevěnuje pozornost jen jejich motivicko-tematické rovině, nýbrž pozoruje jejich jazyk (např. ukazuje, jak se v neologismech a posunutých významech slov zračí důvěra v tvůrčí, ba stvořitelství sílu slova) a poetologicky relevantní místa. Z dílčích biografických i tematických momentů jejího výkladu je patrně nejvýraznější vztah Adlera jako autora i myslitele k židovství. Je zachycen v jeho rozporuplnosti i časových proměnách. První fáze vztahu k Buberovi je ve znamení sdíleného vztahu k mysticismu a nesouladu ve věci nacionalismu: V židovství se pro Adlera koncentruje obecně lidská zkušenost existence v nevykoupěném světě. Právě jako žid chce usilovat o nastolení „jednoty“ a překonání odcizení či jakékoli rozpolcenosti a zůstává zastáncem německo-židovské kulturní symbiózy. V dopisech Buberovi začátkem třicátých let ujišťuje, jak je mu vlastní rozhovor i polemika s (židovským) Bohem, ale zároveň se označuje za „a-teistu“, neboť úkolem zodpovědného člověka je jednat tak, jako by Bůh neexistoval (coby instance zasahující do chodu lidského světa). To nakonec nevyklučuje zdánlivě opačnou perspektivu Adlerova eseje *Glauben aus unserer Zeit* (1916), podle nějž má moderní člověk, který navzdory všemu úsilí Boha nenalézá, jednat, „jako by Bůh existoval“ (coby instance zaštiťující pořádek stvoření).

Kniha Annette Teufelové nabízí osobitou a v Adlerových textech dobře ukotvenou interpretaci jeho díla. Ponechává prostor pro další zkoumání – lepší pozornosti může se dostat mapování Adlerova místa v kontextu pražské moderny kolem roku 1900, víceméně nepodchyceny zůstávají souvislosti jeho publicistické tvorby ve dvacátých a třicátých letech, zejména množství článků pro *Prager Presse*, podobně jako motivy a okolnosti vydání tematického čísla *Die Aktion* věnovaného Paulu Adlerovi v červnu 1916. To však nic nemění na tom, že jakýkoli další příspěvek k adlerovskému bádání bude vstupovat do nepochybně přínosného rozhovoru s touto publikací.

Annette Teufel: *Der ‚un-verständliche‘ Prophet. Paul Adler, ein deutsch-jüdischer Dichter*. Dresden: Thelem, 2014, 536 s.

www.ipsl.cz